

МІСЦЕ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ СТРУКТУРІ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Могдальова Ірина Валеріївна, асистент кафедри «Суспільні науки»

Автомобільно-дорожнього інституту

ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

Дану статтю присвячено визначенню місця інтелігенції в стратифікаційній структурі сучасного суспільства. Автор наголошує, що межі інтелігенції як соціокультурної спільноти, що виділяється за функціональним критерієм, і як соціально-професійний шар в цілому збігаються. Тому поняття «інтелігенція» у цьому випадку концептуалізується через інше поняття – «професіонали».

Ключові слова: інтелігенція, інтелектуали, професіонали, суспільство, функціоналістський підхід.

Данная статья посвящена определению места интеллигенции в стратификационной структуре современного общества. Автор отмечает, что границы интеллигенции как социокультурного сообщества, которое выделяется по функциональному критерию, и как социально-профессиональный слой в целом совпадают. Поэтому понятие «интеллигенция» в этом случае концептуализируется через другое понятие – «профессионалы».

Ключевые слова: интеллигенция, интеллектуалы, профессионалы, общество, функционалистский подход.

In this article the place of intelligentsia in the structure of modern society discusses. An author marks that limit of intelligentsia as sociocultural association that is distinguished on a functional criterion, and as a professional layer coincide on the

whole. Therefore concept «intelligentsia» in this case coincides with other concept – «professionals».

Keywords: intelligentsia, intellectual persons, professionals, society, functional approach.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Останнім часом увага української громадськості, засобів масової інформації і фахівців у сфері соціально-гуманітарного знання все частіше звертається до проблеми зміни статусних і професійних характеристик інтелігенції, які відбуваються під впливом соціальної трансформації суспільства. Упродовж тривалого історичного періоду інтелігенція була не лише соціально-професійним шаром в стратифікаційній структурі українського суспільства, але й специфічною культурною спільнотою. Інтелігенція сформувалася впродовж останніх століть у процесі осмислення культурно-історичної динаміки суспільства, опозиційної критики вибору урядом шляху історичного розвитку і публічного обговорення моральних імперативів власного життя.

Відмінною рисою цього соціокультурного шару є привласнення функції конструювання національної ідентичності і здійснення культурної рефлексії від імені усього суспільства. Інтелігенція як культурна спільність виступала громадською силою, що формулювала соціальні ідеали і цінності. При цьому межі інтелігенції як культурної спільноти, що виділяється за функціональним критерієм, і як соціально-професійний шар в цілому збігалися, оскільки названі культурні функції узяли на себе представники професійної групи, зайнятої інтелектуальними видами праці, – літератори, учені, юристи, політики, лікарі, а також володарі масових інтелектуальних професій, що формували культурні цінності і установки у населення – учителі, діячі мистецтва, священники, журналісти.

Оскільки саме інтелігенція виступала суб'єктом культурної рефлексії, вітчизняний соціальний дискурс практично завжди був одночасно і дискурсом з приводу історичної ролі і обов'язків інтелігенції. Ця тема постійно

досліджувалася і великими російськими мислителями в контексті аналізу духовної самобутності російської культури, її цивілізаційної альтернативності Заходу і його історичним викликом, перспектив і обмежень соціокультурних запозичень модернізаційного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суть інтелігенції і інтелігентності як комплексу ментальних, духовно-моральних і культурних якостей розглядали Р. Іванов-Розумник, І. Лоський, М. Бердяєв, Л. Карсавін, пізніше О. Лосєв та Д. Лихачов. Історична роль інтелігенції активно аналізувалася також у зв'язку з передреволюційними очікуваннями і побоюваннями, що знайшло відображення в змісті знаменитої збірки «Віхи. Збірка статей про руську інтелігенцію» (С. Булгаков, М. Гершензон, О. Ігзоев, Б. Кістяковський, П. Струве, С. Франк).

У радянський період дослідження інтелігенції базувалося на формаційно-класовому підході і здійснювалося переважно у професійному, класовому і політичному аспектах. Інтелігенція розглядалася як соціально-професійний прошарок у класовій структурі суспільства, і у фокусі дослідницької уваги знаходилися, переважно, проблеми її формування, матеріального і соціального становища, а також специфіка світогляду інтелігенції.

Специфіка інтелігенції як соціально-професійного шару, її місце в стратифікаційній структурі сучасного суспільства, а також динаміка зміни її статусних позицій у ході системних реформ досліджуються М. Лапіним, В. Цибульним, Н. Покровським, Р. Рибкіною, Н. Тихоновою, Ж. Тощенко, В. Шевченко та іншими. В якості унікального, специфічного культурного явища і в порівняльному аналізі з категорією «інтелектуали» в культурному просторі Заходу інтелігенцію розглядають К. Акопян, М. Каган, О. Казанцев, Л. Келеман, В. Мансуров, Ф. Мишошев, Г. Померанц, Л. Романков, Т. Сабурова, В. Соколов, А. Труфанов, С. Ширинянц.

Формулювання цілей статті. Але, незважаючи на багату кількість праць, присвячених проблемі інтелігенції, залишається відкритим питання

щодо її місця у професійній структурі сучасного суспільстві. Тому метою нашої статті є визначення місця та ролі інтелігенції в стратифікаційній структурі сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У середині 1950-х рр. польський соціолог Я. Щепаньський виокремив понад 60 різних інтерпретацій понять «інтелігенція» та «інтелектуали». Ним була запропонована модель, відповідно до якої до інтелігенції слід було б віднести всіх фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою, які вкладають у свою працю індивідуальні творчі та інтелектуальні зусилля (критерій творчості). Дана сукупність розглядається і класифікується дослідником за типом функцій, що виконуються нею в суспільстві (місце в суспільному розподілі праці). Я. Щепаньський у запропонованій класифікації виділяє «творців культури» (наукові працівники, актори, художники, музиканти, архітектори, письменники), «організаторів соціального і економічного життя» (інженери, техніки, управлінці і функціонери держадміністрацій) та «експертів» (лікарі, фармацевти, вчителі, духовенство, видавці).

Сам Я. Щепаньський сформулював таке визначення поняття «інтелігенція»: «Ми виділяємо в інтелігенції категорії інтелектуалів, що створюють естетичні цінності; учених, що створюють інтелектуальні системи, спеціалістів різних типів, що використовують теоретичні знання для вирішення конкретних проблем; ідеологів, які створюють і поширюють життєву філософію та політичну ідеологію; вербальних техніків, які поширюють закордонні ідеї, коментують і критикують роботу інших людей і суспільні інститути інших товариств» [5, с. 284]. Неповнота списку професій робить очевидним рухливість меж між професійними групами.

Використання функціоналістського підходу при визначенні поняття «інтелігенція» може виявитися найбільш продуктивним у контексті дослідження. Він надає можливості для виявлення загальних інтегративних ознак, властивих інтелігенції, визначення соціально-неоднорідних груп в її складі, з'ясування характеру зв'язків та відносин з іншими групами, що є

суттєвим для розуміння способу життя, думок, психології та ціннісних орієнтацій. Поняття «інтелігенція» у цьому випадку концептуалізується через інший термін – «професіонали».

Відзначений термін було запропоновано в межах американської соціології професій у першій половині минулого століття. Для зазначеного етапу розвитку соціології професій характерними були спроби чіткого розмежування всіх видів діяльності людей на високостатусні професії (professions) та інші роди зайнятості (occupations). Відповідно, до категорії «професія» потрапляли лікарі, юристи, церковні службовці та викладачі вищих навчальних закладів. Крім почесного престижного титулу, цим професійним групам був властивий високий рівень самоврядування, а також значущі соціально-економічні винагороди.

Західна соціологія професій довгий час фактично концентрувалася на осмисленні соціальної ролі професійних груп інтелігенції та середнього класу – спочатку в центрі уваги знаходились більш престижні за статусом групи: лікарі, юристи, менеджери, священики, а пізніше – інженери, викладачі, соціальні працівники. Професіоналами навіть у повсякденному розумінні в Західній Європі завжди були і залишаються фахівці певних видів діяльності, які мають вищу освіту і високий соціальний статус.

Якщо спробувати виділити основні індикатори високостатусних професій, що існували в рамках англо-американської соціології, ми отримаємо такий перелік.

1. Практика повинна бути заснованою на абстрактному, теоретичному знанні. Професію конституює офіційна спеціалізована, високоінтелектуальна підготовка в рамках інститутів освіти, що сертифікують якість і компетентність, а також практичні вміння, у яких реалізується отримана формалізована підготовка.

2. Практика вимагає тривалого спеціалізованого періоду підготовки. Мова в соціологічній літературі йде про особливості підготовки, її спеціалізацію, високий ступінь символічності й абстрагованості, а також

засвоєння в процесі навчання професійної субкультури, що складається з набору цінностей, норм і концепцій професійної ролі.

3. Професійна компетентність повинна співвідноситися з центральними цінностями суспільства. Ряд видів діяльності, які мають безпосереднє відношення до встановлення або підтримання основних цінностей суспільства, за наявності інших ознак професійної моделі належать до істинних професій.

4. Професіонали повинні бути орієнтовані на служіння суспільству. Первинна орієнтація на служіння громадськості (етика служіння) повинна превалювати над прагненням до особистої вигоди. Система матеріальних і моральних заохочень, яка виступає символом професійних досягнень, – результат суспільної винагороди, а не переслідування власних цілей.

5. Професіонали керуються у своїх діях етичним кодом. Рівень розробленості письмового або усного етичного коду, що інтерналізується в період професійної підготовки, свідчить про належність певної групи до професій.

6. Професійне залучення до трудової діяльності є довготривалим. Індивіди, що належать до найбільш професіоналізованої частини суспільства (лікарі, юристи, викладачі), розглядають своє заняття як покликання, місію.

7. Професіоналам властива висока ступінь автономії. Автономія, самоврядування і самоконтроль є синонімами, що позначають ступінь свободи професійної групи в регулюванні власної робочої діяльності. Автономія має прояв у двох різних, але взаємопов'язаних речах. По-перше, професійні групи, як організовані спільноти, прагнуть контролювати діяльність власних членів. По-друге, вони підтримують соціальну закритість групи за допомогою контролю доступу в професію.

8. Професійне співтовариство – вагомий критерій формування професійної ідентичності. Професіоналів об'єднує почуття ідентичності та відчуття схожості долі, так само як і наявність певної професійної культури, цінностей і норм. Функція останніх полягає в посиленні почуття ідентичності та здійсненні контролю за поведінкою членів професійного співтовариства.

Хоча ці норми найчастіше стосуються поведінки на службі, проте вони можуть поширюватися і на вибір відпочинку, політичні уподобання і міжособистісні відносини.

Так, при граничному узагальненні ідеальний тип «професіонала» формують такі «вбудовані» в модель професії характеристики, як альтруїзм (орієнтація на служіння суспільству), автономія і високий рівень теоретичного знання. Таким чином, розглянуті характеристики в трактуванні понять «професія» та «професіонал» максимально зближують їх з поняттям «інтелігенція».

Американський соціолог Т. Парсонс одним з перших звернув увагу на взаємовплив капіталістичної економіки, цілераціонального соціального порядку і сучасних професій. Як зазначав Т. Парсонс, професійна група стає єдиним найбільш значущим компонентом у структурі сучасних суспільств. Спочатку вона витіснила «державу», а потім – «капіталістичну» організацію економіки. Саме поява професійних груп, а не особливого статусу капіталістичного чи соціалістичного способу організації праці, є значущим структурним розвитком суспільства двадцятого століття.

За Т. Парсонсом, професіонал – це не «капіталіст» і не «робітник», він не є типовим адміністратором, що знаходяться на службі у держави, тобто «бюрократом». Існує досить велика кількість проміжних груп, професійний статус яких в силу різних причин є двозначним. Американський дослідник досить чітко виокремлює критерії визначення професіонала. Перший критерій – це вимога формальної технічної підготовки, що супроводжується інституційними моделями контролю за адекватністю освіти і компетенції індивідів. Процес навчання є головним у трансмісії інтелектуального компоненту, що створює ціннісний вектор для професіонала, який діє в рамках інструментальної раціональності. Другий критерій – це наявність навичок реалізації отриманих професійних знань. Третій критерій – наявність у професіоналів впевненості в тому, що їх компетенції використовуються в

інтересах всієї соціальної системи, тобто має місце альтруїстична мотивація праці.

Професіонали постають у якості авторитетної соціальної групи із набуттям певного владного ресурсу. Професійна влада має особливу соціальну структуру. Перш за все, вона заснована на «технічній компетенції». Але часто передбачається перевага в соціальному статусі, інтелектуальних досягненнях або в моральному характері. Важливо підкреслити, що професіонал претендує на владу тільки в межах власної компетенції.

Наступне поняття, що потребує визначення, – це «професія». Т. Парсонс виділяє декілька характерних рис сучасної професії:

- формальна технічна підготовка, що включає інтелектуальний компонент, у рамках освітніх інститутів, які сертифікують якість і компетентність;
- демонструються вміння в прагматичному застосуванні отриманої формальної підготовки;
- інституційні механізми, які гарантують, що отримана компетентність і вміння будуть використовуватися соціально корисним способом.

Першість за наявністю рис, що наближують заняття до професії, Т. Парсонс віддає академічній професії. Він підкреслює, що «професія у власне чистому вигляді – це академічна професія, професія пошуку та передачі знань. Вона оточена кільцем професій, присвячених застосуванню знань до завдань громадського порядку (право), здоров'я (медицина), ефективності державних і приватних організацій (адміністрація), ефективного використання ресурсів поза соціальним середовищем (технологія)» [7, с. 131].

Висновки. Таким чином, слід враховувати, що при концептуалізації поняття «інтелігенція» за допомогою термінів «професія» та «професіонал» існує небезпека втратити важливі соціокультурні особливості, притаманні самосвідомості радянської та пострадянської інтелігенції. У межах роботи сукупність професіоналів у сучасному українському суспільстві з певними

застереженнями може бути позначена поняттям «інтелігенція». Враховуючи, що українська інтелігенція перебуває в стані транзиту, вивчення професіоналів може дати відповідь на питання, які зміни зазнає інтелігенція та чи, може, вона зникає взагалі.

Також слід звернути увагу на те, що поняття «інтелігенція» все ж таки дещо ширше за поняття «професіонали», оскільки включає в себе соціокультурну складову. Кожне з розглянутих вище понять зачіпає важливі аспекти досліджуваної соціальної групи, однак, саме поняття «професіонали» найповніше розкриває її сутнісні характеристики і є найбільш адекватним у зв'язку з метою цієї роботи.

Література

1. Астахова В. И. О возрастании роли и ответственности интеллигенции в современной Украине [Электронный ресурс] / В. И. Астахова. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mtpsa/2008/articles/Astahova.pdf
2. Балабанов А. С. Социальное неравенство: факторы углубления депривации / А. С. Балабанов, Е. С. Балабанова // Социологические исследования. – 2003. – №7. – С. 34–43.
3. Заславская Т. И. Социально-трансформационная структура России // Общество и экономика. – 1999. – № 3–4. – С. 17–27.
4. Лукша О. В. Социология профессиональных групп: определение понятий / Лукша О. В. // Профессиональные группы интеллигенции. – М. : ИС РАН, 2003. – С. 61–79.
5. Мансуров В. А. Некоторые тенденции в развитии профессиональных групп российской интеллигенции / В. А. Мансуров, Л. А. Семенова // Россия: трансформирующееся общество ; [под ред. В.А. Ядова]. – М. : Издательство «КАНОН-пресс-Ц», 2001. – С. 284–302.
6. Оксамитна С. Ієрархія престижності професій і занять / С. Оксамитна, А. Патракова // Українське суспільство, 2007. – К., 2007. – С. 170–179.
7. Парсонс Т. Система современных обществ / Парсонс Т. ; [пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева] : под. ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
8. Симончук Е. Профессиональная структура современной Украины / Е. Симончук // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2009. – № 3. – С. 62–99.